

Tüm İslam aleminde coşku ve sevinçle beklenen mübarek Ramazan ayı nihayet teşrif etti. Bu ay aynı zamanda inananların kendilerini hesaba çekip, düşünme ve tefekkür süreçlerinden geçtikleri kutlu bir dönem. Ben de bu vesileyle, ortak konumuz olan rekabet hukuku ve politikasının İslam medeniyetindeki derin köklerine ilişkin düşüncelerimi, tarihi perspektif ışığında sizinle paylaşmak istiyorum.

Bildiğiniz gibi çarşı ve pazarlar İslam şehrinin merkezinde yer alan müesseseler olagelmıştır. Bununla birlikte en azından İslam medeniyetinin teşekkül yıllarına rastgelen klasik dönemde, ulemanın çoğunlukla tüccar ve esnaf aileler arasından çıkması da tesadüf değildir. Bu durum, verilen hükümlerin teoride kalmayıp, pratik bir karşılığının olmasını sağlamış, aynı zamanda onlara siyasi otorite karşısında bir bağımsızlık alanı açmış ve fetvalarını özgürce, sadece dinin hükümlerini ve toplum menfaatini odağa alarak verebilmelerine imkan tanımıştır. Aynı şekilde, ticaretin ve alış verişin karşılıklı güven ve dürüstlük ilkelerine göre yapılması, tacirlerin birbirlerine ve topluma karşı sorumlulukları ve bu doğrultudaki davranış kalıpları dini tartışmaların hep önemli bir parçasını oluşturmuştur. O kadar ki, ticari ve ekonomik aktivitenin yoğunluğu sebebiyle, İslam uzun yıllar tüccarların dini olarak da görülmüştür.

Bu algıda kuşkusuz, klasik ortaçağ döneminde İslam Halifeliğinin Eski Dünya’da doğu-batı, kuzey-güney aksının tam merkezinde, İpek ve Baharat yolu başta olmak üzere hem kara hem de deniz ticaret güzergâhlarının kesişim noktasında yer alıyor olması da büyük rol oynamıştır.

Ancak tüm bunların ötesinde, ticari ve ekonomik meselelerin İslam’ın odağında yer almasının, bu dinin doğduğu mekan ve ortaya çıkış şartlarıyla ilgili olduğunu da hatırdan çıkarmamak gerekir. Zira, vahyin yeryüzüne indiği Mekke şehri, tarıma uygun olmasa da, Hz.İbrahim’in güvenli ve emin olması için dua ettiği bir belde olarak, antik dünyanın önemli bir ticari merkeziydi. Bu durum, bizatihi kendisi de bir dönem uzun mesafeli kervan ticaretiyle işteğal etmiş olan Allah Rasûlü’nün adil ve serbest ticaret konusundaki hassasiyetinin kaynaklarını açıklamakta önemli bir noktadır. Hz. Peygamber, sadece putperestliğe değil, aynı zamanda zalim Mekke aristokrasisinin şehirdeki ticareti ve etrafındaki kervan yollarını tekellerine alma çabalarına karşı da mücadele vermiştir.

Sonraki yıllarda, Hz. Peygamber Medine’ye yerleşir yerleşmez, pazarın belli kesimlerin elinde olduğunu görerek bazı tedbirler almak gereği duymuş ve alternatif bir pazar yeri tesis etmiştir. Burada, giriş ve çıkışlar tüm alıcı ve satıcılar için serbestleşmiş, yer tutma uygulaması

engellenmiş, tüketicinin her aradığını kolayca bulabilmesi ve fiyatları karşılaştırabilmesini teminen, aynı ürün ve hizmetleri sağlayanlar bir araya toplanmış, pazarda kontrolü ve denetimi sağlayan hisbe (zabıta) hizmeti verilmiş ve bir kadın bu işle görevlendirilmiştir.

Elbette, bütün bu mücadelesinde Allah Rasûlü'ne ilham veren ve kendisine kılavuzluk eden Kur'andı.

Nitekim, İslami ölçülere uygun ticareti en sade ve açık şekilde şu ayetin ortaya koyduğunu görmekteyiz:

Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksız/batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.¹

Burada ticarete karşılıklı rızadan kasıt, tarafların tamamen hür iradeleriyle, kendilerini hiçbir kısıtlama, bilgi eksikliği, alternatifsizlik veya mecburiyet altında hissetmeden yaptıkları bir akit, bir alışveriştir. Bu da ancak serbest rekabet ve adil bir ticaret ortamında mümkündür. Fâhiş fiyat, aldatma, tekellilik yoluyla tüketicileri mecbur bırakma veya esnafın aralarında anlaşarak mal arzını kısıtlamaları ve fiyatı kontrol etmeleri bu bâtil yolların bazılarına örnek olarak verilebilir.²

Ticaret, bu çerçeveyi gözettiği ölçüde hem meşru olarak tanımlanmış, hem de övülmüştür. Çünkü malı alıp satan tâcir hem kamuya yararlı bir hizmet görmekte, hem sermayesini riske atmakta hem de emek çekip mesai harcamaktadır. Hz. Ömer ihtikârı (karaborsa) yasakladıktan sonra "... fakat kim yazda ve kışta, zahmet çekip yüklenerek pazara mal getirirse o kişi, Ömer'in misafiridir; istediği gibi satsın, istediği gibi tutsun" diyerek bu gerekçeye işaret etmiştir.³

Bâtil yollarda bu unsurlar ve nitelikler yoktur; güçlü olan karşı tarafı ezmekte, onun zaaf ve ihtiyaç içinde olmasından yararlanmakta, gerçek rızâ söz konusu olmadan malını ya da parasını alıp yemektir.⁴

¹ Nisâ Suresi 29, Diyanet İşleri Başkanlığı meali

² Elbette daha geniş çerçevede hırsızlık, gasp, rüşvet, tefecilik vb. de haksız ve batıl yollar olarak nitelenebilir de, biz burada kendi konumuzu ilgilendiren uygulamalar üzerinden örnekler verdik.

³ İmam Malik El-Muvatta', "Büyü", 56

⁴ Nisa 29 tefsiri için bkz: Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 2 Sayfa: 50-51

Bu çerçevede, Allah Rasûlü piyasa fiyatlarını dondurmama, narh koymama ve esnafı İslâmi ölçüler içinde alış-verişlerinde serbest bırakma yoluyla ticarete serbest rekabet esasını yerleştirmek istemiştir. Bu konuda pek çok hadis delil olarak gösterilebilir.

Nitekim bir hadiste Allah Rasûlü narh konulmasını isteyenlere karşı şöyle buyurmuştur:

*"Şüphesiz fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandırın ancak Allah'tır."*⁵

Yine benzer istekte bulunanlara Hz. Peygamberin şöyle cevap verdiği nakledilir:

*"Belki bu konuda Allah'a dua ederim. Belki fiyatları ucuzlatan ve pahalandıran Allah'tır"*⁶

İslâm ekonomisinde piyasa fiyatlarının serbest rekabet sonucunda oluşması esası benimsenmiştir. Rayiç mal ve hizmet fiyatları, arz ve talebin şeffaf bir piyasada karşılaşması sonucunda oluşur.

Hadislerde karaborsacılık ve istifçilik yoluyla sun'î olarak fiyatları etkileyen ve toplumun ihtiyaçlarını istismar edenler kınanmış ve bunların uğrayacağı manevi zararlara dikkat çekilmiştir. Şu hadislerde bu anlamı görmek mümkündür:

*"Karaborsacı ne kötü kuldür! Fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyarsa sevinir"*⁷

*"Bir gıda maddesini kırk gece satmayı depolayan kimse, Allah'tan uzaklaşmıştır. Allah da onu kendisinden uzaklaştırmıştır"*⁸

Allah Rasûlü, tacirin dürüstlüğü üzerinde de çokça durmuştur. Bir gün pazar yerinde dolaşırken bir buğday satıcısı dikkatini çeker. Kuru görünen buğday yığımına elini daldırır. Ancak çuvalın altı görüldüğü gibi değildir. Parmakları ıslanan Peygamberimiz, satıcıya bu ıslaklığın sebebini sorar. Adam buğdayların yağmurdan ıslandığını söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Öyleyse insanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koyman gerekmez miydi?" buyurmuş ve satıcıyı şu şekilde uyarmıştır: "Bizi aldatan, bizden değildir!"⁹

⁵ Ebû Dâvud, Büyü', 49; Tirmizi, Büyü', 73; İbn, Mâce, Ticârat, 27.

⁶ eş-Şevkânî, Neylül-Evtâr, Mısır t.y., V, 219.

⁷ Kamil Miras, Tecrîd-i Sarîh, Ankara 1957-1972, VI, 449.

⁸ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, II, 33.

⁹ Buhârî, "İmân", 164; Tirmizî, "Büyü'", 72; Ebû Dâvud, "Büyü'", 50.

Efendimiz bu şekilde hile ile rekabetçi bir üstünlük sağlayarak, düşük standartlı bir malı -belki de rakipleriyle aynı fiyata- satabilme imkanını elde etme, hem de tüketiciyi aldatma eylemine dikkat çekmiş olmaktadır. Aynı şekilde bu satıcının kısmi ya da tam bir hakim durumda olduğunu da varsayabiliriz. Zira düşük standartlı bir ürünü satabilme cesaretini gösterebilmesi, tam rekabet şartlarında pek de mümkün olmayacaktı. Her halükarda, satıcı toplum refahtan çalmakta ve hakkı olmayan bir kazanç elde etmekteydi.

Hz. Peygamberin bu tutumu ayetle de paralellik arzeder. Nitekim, Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

“Ölçü ve tartıda hile yapanlara yazıklar olsun. Onlar, insanlardan bir şey aldıklarında tam ölçüp tartarlar. Kendileri başkalarına vermek için ölçtüklerinde ise eksik tartarlar.”¹⁰

Serbest rekabeti önleyen ve normalin üstünde fiyat artışlarına yol açan sebeplerden birisi de hadislerde “*telakkı'r-rukban*” denilen uygulamadır. Hz. Peygamber devrinde ürettiği malı hayvanına yükleyerek şehre, pazara getiren köylünün yolda karşılanarak malının satın alınması anlamında kullanılırdı. Burada, köylünün şehirdeki günlük rayiç fiyatları öğrenmesi engellenmekte, şehirliler onun elinden ucuza aldığı malı piyasaya kontrollü ve pahalı olarak sürmesi veya karaborsaya düşürmesi söz konusu olmaktadır.

Hz. Peygamber bu uygulamayı yasaklayarak şehirlilerin köylüye simsar (komisyoncu) olup, onun malını satamayacağını söylemiştir:

“Şehirli köylü adına satış yapamaz. İnsanları kendi hallerine bırakınız, umulur ki Allah onlardan bir kısmını diğerleri sebebiyle rızıklandırır.”¹¹

Burada amaç, arz ve talep dengesinde akıcılığın gerçekleşmesi için aradaki engellerin kalkmasıdır. Bunun sonunda üretici elindeki malları en yüksek fiyatı ödeyebilecek pazarlara yöneltme imkânını elde edecek, tüketiciler de ihtiyaçlarını kolaylıkla ve sun'î müdâhalelere uğramamış bir fiyat ödeyerek temin edecektir.

Ebû Hanife'ye (ö. 150/767) göre, malın, üretici yolda karşılanarak satın alınması, belde halkına zarar veriyorsa mekruhtur. Üretici piyasa fiyatlarını öğrenince aldandığını anlarsa

¹⁰ *Mutaffifîn*, 83/1-3

¹¹ Buhârî, Büyü', 58, 64, 68-71, İcâre, 14, Şurüt, 8; Müslim, Büyü', 11,16; Ebû Dâvud, Büyü', 45

akdi bozabilir.

Ancak burada serbest rekabet, piyasa aktörlerinin başıboş bırakılması anlamında yorumlanmamalıdır. Nitekim, adil ve serbest rekabeti engelleyen şartların ortadan kaldırılması için tedbirler alındığı, aşırı ya da yıkıcı fiyatlandırma yoluyla ya da başka türden manipülatif iş ve işleyişlerle toplumsal refahın azaltılması sonucunu doğuracak uygulamalara karşı kamu eliyle etkin bir denetim mekanizmasının ihdas edildiğine ilişkin İslam tarihinde bilgiler mevcuttur. Hz. Peygamber tarafından başlatılan ve Hz. Ömer devrinde geliştirilerek, çarşı ve pazarın denetimi adına sadakatle sürdürülen ihtisab müessesesi, bu anlamda tüm İslam devletlerinde kurumsallaşarak, nihayet Osmanlı Devleti'nde de önemli görevler ifa etmiştir.

Tüccarın adil ve sorumlu hareket etmesi ilkesi sadece tüketicilere yönelik de değildir; rakipleri de kapsamaktadır. İslâm'da alış-veriş yapanların yıkıcı rekabete girişmesi yasaklanmıştır. Hadiste şöyle buyrulur:

"Sizlerden bazınız, diğer bazınızın (din kardeşinin) satışı üzerine satış yapmasın"¹²

İmam Mâlik'e göre, piyasa fiyatından ne aşağı ve ne de yukarı bir fiyatla satış yapılmamalıdır. Piyasa fiyatı ise çoğunluğun serbest rekabet sonucu oluşturduğu satış bedelleridir.

Miladi 717-720 yıllarında hüküm süren 8nci Emevi halifesi Ömer bin Abdülaziz'in uygulamaları bu konuda oldukça dikkat çekicidir. Halife yerel bir tüccar grubunun, şehre yeni gelen tüccarları piyasadan uzak tutmak için fiyatlarında indirim yaptığını tespit etmiş, fiyatların Allah'ın elinde olduğunu belirterek, kendilerinden bu duruma son vermelerini istemiştir.¹³

Bir başka örnekte ise, İmam-ı Azam Ebû Hanife bir menkul veya gayri menkulü paylaşma hakkına sahip olanların sırf fiyatları yükseltmek amacıyla aralarında anlaşarak ortaklık kurmalarını caiz görmemiştir. Çünkü bu takdirde serbest rekabet ortamını ortadan kaldırmış ve mal ile ilgili bir tekelcilik oluşturmuş sayılırlar, bu da piyasaya sun'i bir dış müdahale sayılır demiştir.¹⁴

¹² Müslim, Büyü', 6; Nikâh, 51, 54, 55; Ahmed b. Hanbel, II, 411.

¹³ el-Bâci, el-Müntekâ, V,17,18; Celal Yeniçeri, İslâm İktisadının Esasları, İstanbul 1980, s. 356

¹⁴ İbn Teymiyye, el-Hisbe, y.y., 1967, s. 16-18

Kıymetli Meslektaşım ve Kardeşim,

Yukarıda ortak çalışma alanımız olan rekabet hukuku ile ilgili olarak İslam tarihinden getirilebilecek pek çok örnekten sadece bir kısmına yer verdim.

Bütün bunlardan anlıyoruz ki, İslam ekonomi düşüncesinde adil ve serbest rekabet çok merkezi bir yer tutmuştur. Müslümanlar olarak böylesi bir arka plana ve mirasa sahip olduğumuz için gurur duymalıyız. Bu durum aynı zamanda işimizi daha şevkle yapmamız için de ayrı bir gerekçe oluşturuyor. Çünkü böylelikle hem ülkelerimizin ekonomilerine ve toplumsal refaha katkı yapmış, hem de bizatihi Sünnet-i Seniyye'nin hükümlerini ihya etmiş oluyoruz.

Sözlerime son verirken, sizleri Ramazan ayı vesilesiyle bu konularda düşünmeye davet ediyorum ve ileride bu zeminde ülkelerimiz arasında işbirliği noktasındaki beklentimi ifade ediyorum.

En Derin Saygılarımla,

Ramazanınız Mübarek Olsun.

Biröl Küle

Başkan

Türk Rekabet Otoritesi